

ANTAL ALEXANDRA

A bécsi Magyar Hírmondó (1789–1803) szerkesztői hálózata*

Dolgozatom elsődleges célkitűzése, hogy a bécsi Magyar Hírmondó (1789–1803)¹ vizsgálata során megkísérelje feltérképezni a lapot működtető magyar tudós társaság szerkesztőinek ismeretségi körét, ezáltal választ találni arra, hogy az általuk működtetett bécsi székhelyű periodika miként kapcsolódott be a 18. század végén alakuló, majd egyre inkább erősödő irodalom- és kultúraszervező tevékenységek folyamataiba.² Megfigyelhetjük, hogy a szerkesztők hogyan tudták a kedvezőtlen feltételek ellenére egy aránylag széles időintervallumban fenntartani lapjukat, sőt népszerűsége is szert tenni, és – a korszak érvényesülési lehetőségeihez mérten – céljaikat hatékonyan képviselni.

A 18–19. századi sajtó- és irodalomtörténeti kutatások során sok problémával szembesülünk a korabeli kapcsolatrendszerek felvázolásánál. A primer forrásszövegek hiánya, töredezettsége, elszórtága, valamint a kevés magyar történeti biográfia igen nehézkessé teszi a korszak egy-egy személyéről feltárható információk összeállítását, és az irodalmi kapcsolatháló rekonstrukcióját. A kutatás nehézségeit alapos és sokrétű levéltári kutatások valamelyest ellensúlyozni tudják, s az irodalom társadalomtörténeti vizsgálata a tudós társaságok kapcsolatrendszereinek feltárásánál jól hasznosítható szemléletnek bizonyul, mert a

[...] személyiségre irányuló érdeklődés akkor kaphatja meg a társadalomtörténeti dimenziót, ha az egyéni sorsalakítás tényezőit egy tágabb családtörténeti kontextusba tudja beágyazni. Legalább ilyen tanulságos lehet azonban az analóg pályafutások egymás mellé helyezése is: az azonos nemzedékhez, esetleg az életpálya bizonyos, meghatározó pillanatában azonos társasághoz tartozó írók életrajzának párhuzamos esettanulmá-

* A kutatás az Európai Unió és Magyarország támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával a TÁMOP 4.2.4.A/2–11–1–2012–0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program” című kiemelt projekt keretei között valósult meg. A jelen tanulmány az MTA–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport programja keretében jött létre.

1 A hírlap 1789 júliusában indult Hadi és Más Nevezetes Történetek címmel, majd 1792-ben felvette az első magyar nyelvű újság nevét, így 1803-ig (bécsi) Magyar Hírmondó néven működött tovább. Az egyszerűség kedvéért a továbbiakban – hacsak a szöveg nem igényli az első öt félév anyagára való hivatkozásként a Hadi és Más Nevezetes Történetek címet – a Magyar Hírmondó nevet használjuk.

2 A 18–19. század fordulójának kérdésfelvetéseihez: *Folytonosság vagy fordulat? (A felvilágosodás kutatásának időszere kérdései)*, szerk. DEBRECZENI Attila, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1996 (Csokonai Könyvtár, 8).

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 1. szám

nyokként való megjelenítése éppúgy komoly tanulságokat hordozhat, mint ha az azonos társadalmi státuszú személyek sorsának analógiáiról van szó.³

A társasági, kulturális kapcsolatok elemzéséhez – a társadalomtörténeti dimenzió mellett – szinte kínálkozik a hálózat kutatás szemléletmódja. A hálózat-elvű gondolkodás alkalmas az összetett rendszerek, a többsikű és olykor széttartó információk közös elméleti keretben való működtetésére, s képes a társadalom általános érvényű tulajdonságait, törvényszerűségeit úgy láttatni, hogy az egyéni rendszerek sajátosságait is közel ugyanolyan mértékben tudjuk figyelembe venni. E globális látásmód pedig újabb perspektívákat nyithat meg más, eddig nem vagy kevésbé alkalmazott interpretációk irányába.⁴

A tudós társaság alakulástörténete és a tagok kapcsolatainak feltárása nem választható el élesen terveik végrehajtásának fő eszköztől, a Magyar Hírmondótól, így a hírlap aprólékos vizsgálata minden nehézség ellenére kellő alapot és indokot ad a kutatásra. A két felvázolt módszer ugyancsak beépül a feltárásba – noha látens és implicit módon –, így szemléleti keretet adnak a dolgozathoz, s érzékeltetik az összefüggéseket. Folyamatosan, egyidejűleg tartjuk szem előtt az irodalom társadalomtörténeti⁵ szempontú vizsgálatának lehetőségeit, illetve a hálózatelemzés⁶ újszerű és formálódó módszertanának globális szemléletmódját. A hírlap szerkesztőinek társadalomtörténeti elemzési szintje mellett a hálózatelemzés néhány fogalmát használva rámutatunk a korszak társadalmában általánosan megfigyelhető tendenciákra is. E két terület interakciója olyan inspiratív kapcsolódási pontokat rejt magában, amelyekkel talán egy komplexebb kép is előtűnik a 18. század végének egyéni és közösségi kapcsolatairól.

A hírlap története és a szerkesztői életpályák összefonódása⁷

A Magyar Hírmondó szerkesztésére vonatkozólag jelenleg kevés olyan levéltári irattal⁸ rendelkezünk, amelyekre alapozva határozott kijelentéseket tehetnénk, de a ku-

3 SZILÁGYI Márton, *Határpontok*, Bp., Ráció, 2007, 21.

4 BARABÁSI Albert-László, *Behálózza*, Bp., Magyar Könyvklub, 2003, 191.

5 A társadalomtörténeti szempontú vizsgálatok lehetőségeiről: SZILÁGYI, *i. m.*; Uő, *Lisznyai Kálmán: Egy 19. századi írói életpálya társadalomtörténeti tanulságai*, Bp., Argumentum, 2001 (Irodalomtörténeti Füzetek, 149); GYÁNI Gábor, *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*, Bp., Napvilág, 2000; VADERNA Gábor, *Élet és irodalom: Az irodalom társadalmi használata gróf Desseffy József életművében*, Bp., Ráció, 2013 (Ligatura).

6 A hálózatelemzésről: BARABÁSI, *i. m.*; BARABÁSI A. L., OLTVAI Z. N., *Network Biology: Understanding the Cell's Functional Organization*, *Nature Reviews Genetics*, 5(2004), 101–113; CSERMELY Péter, *A rejtett hálózatok ereje*, Bp., Vince, 2005.

7 A szerkesztők teljes körű társadalomtörténeti szempontú elemzése, valamint a közlemények íróinak pontos beazonosítása ezen dolgozatnak nem célja, noha vannak információink egy-egy hírcsoport szerkesztésére vonatkozólag, például Hajnóczy József közreműködésére a franciaországi hírek kapcsán, de a tanulmány szűkös keretei miatt ezeknek kifejtésére itt nem törekedtünk.

8 Átnézzve a bécsi és magyarországi levéltárakban elérhető anyagokat, néhány kézirat kivételével nem találtunk a lap alapítására vonatkozó iratokat. A különböző háborúk alkalmával rengeteg levéltári dokumentum semmisült meg Bécsben és Budapesten is. De nem egyedi az sem, hogy egyszerűen

tatások során felszínre került apróbb megállapításokból és a hálózatelemzés alkalmazásával láthatóvá válnak a tagok egzisztenciális stratégiái, illetve a tudós társaság szerkesztői hálózatának szervezőelvei.

A bécsi magyar tudós társasággal összefüggésben Görög Demeter és Kerekes Sámuel nevét többnyire egyszerre említi a szakirodalom. Kerekes Sámuel életpályáját és tevékenységi körét azonban – az ekkor Bécsben tevékenykedő hírlapszerkesztőktől eltérően – jórészt homály fedi. Születésének időpontját és helyszínét sem tudjuk egészen pontosan megállapítani. Feltételezhetően Kiskunhalason született, ahogyan Sütő József⁹ iskolatörténeti kutatásai rámutattak, a halasi Miskolczi Kerekes családban. Születési évéről eltérő adatokkal rendelkezünk. Sütő körülbelül 1757-re datálta a kiskunhalasi református iskola jegyzőkönyvei alapján, ahol 1772-ben subscribált, még Miskolczi Sámuel¹⁰ néven. Kerekes halálának hónapjában azonban – az 1800. augusztus 29-i Magyar Hírmondóban megjelentetett méltató cikkekben – azt találjuk, hogy „A’ nagy hazafiúi tüzzel tett fáradozások annak egészségét talám örökre meg-vesztegették, ezt pedig 40 esztendő korában már koporsóba tették”.¹¹ A tudósítás szerint így Kerekes Sámuel 1760-ban szülehetett, tehát leendő szerkesztőtársával, Görög Demeterrel egyidős volt.

Arról sem tudunk, miért hagyta el a Miskolczi előnevet, de bécsi tartózkodása idején már csak Kerekes Sámuel néven ismerjük. Márton József Görög Demeterről írt munkájának egy lábjegyzetében megemlíti, hogy „Kerekes Sámuel Debreczeni togatus deák korában Miskolczi név alatt volt esmeretes”.¹² Sütő József pedig kiskunhalasi kutatásai során már származására és a család névhasználatára is következtet:

A Miskolczi Kerekes famíliáról ma már Halason is keveset lehet megállapítani. Leszármazottai ezen a néven már nem élnek. De más néven élő leszármazottai s további rokonai annyit még határozottan tudnak, hogy a családot Miskolczi Kerekesnek hívták, jöllehet általában csak a Miskolczi nevet használták. Ezzel a családi hagyománnyal megegyeznek a halasi református egyház anyakönyvének tanúságai is, mert ebben is általában Miskolczi néven fordulnak elő a XVIII. század folyamán. De mégis akad ezekben egy ugyanarról a személyről szóló bejegyzés többször Miskolczinak írva, egyszer pedig Miskolczi Kerekes-

---

eltűntek az iratanyagok, sőt Péteri Takáts József – az utókor számára felbecsülhetetlen értékű – levéltári hagyatékának egy igen nagy része csomagolóanyagként végezte egy szatócsboltban, míg Kisfaludy Sándor Görög Demeterhez írt leveleit Görög özvegye „mint feleslegeseket s előtte mint magyarul írottak, ismeretleneket összetépte”. TAKÁTS Sándor, *Péteri Takáts József*, Bp., 1890, 159; MOLNÁR József, *Görög Demeter (1760–1833)*, Debrecen, 1975 (Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei, 30), 70; idézi FENYŐ István, *Kisfaludy Sándor*, Bp., Akadémiai, 1961, 89, 94.

9 Sütő József, *Századok Lelke: Irodalmi és helytörténeti tanulmányok*, Kiskunhalas, Kiskunhalas Önkormányzata, 1995 (Halasi Téka, 16), 24–34.

10 „Ego Samuel Miskolczi Halasiensis subscribo legibus Scholae Reformatae Halasiensis” = *Protocollum Scholae Reformatae Halasiensis ab anno 1760*, 49. (Sütő, i. m., 24.)

11 Magyar Hírmondó, 1800. aug. 29., 266.

12 MÁRTON József, *Görög Demeter ts. k. udvari főnevelő, aranykultsós és udvari tanácsos hazánkfiának, sz. István apost. magyar király rendje közép keresztvesztésű vitézének, több külföldi- és a magyar tudós társaság tiszteletbeli tagjának életeleírása, és a magyar literatura előmozdítása által, valamint a nevelés pályáján szerzett érdemei*, Béts, 1834, 18.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 1. szám

nek. Nagytekintélyű református redemptus földbirtokos család volt Halason. A családból Miskolczi János és fia, Miskolczi László városi senatorok lettek. [...] Valószínűnek látszik, hogy az 1752-ben egybekelt Miskolczi Istvánnak és Molnár Zsuzsannának a gyermeke. [...] Miskolczinak írta be nevét Kerekes Sámuel nemcsak a halasi iskola protocollumába, hanem a debreceniébe is. Halasról ugyanis mint particulából három év múlva 1775-ben főiskolai tanulmányokra Debrecenbe, az anyaiskolába ment, ahol szorgalmas és tehetséges növendék lehetett, mert 1781-ben, mint segédtanár (collaborator) tanít a syntaxisták osztályában. 1775–82 között lehet debreceni tanuló [...].¹³

Ebben az időszakban végezte az alsó grammatikai osztályokat Debrecenben majdani szerkesztőtársa, Görög Demeter is, aki 1773–1777 között lehetett alsós diák.¹⁴ Ebből az egybeesésből kiindulva feltételezi azt Sütő József, hogy a két szerkesztő már Debrecenben barátságot köthetett, tehát életpályáik már Bécsbe kerülésük előtt keresztezheték egymást, és ennek köszönhetően került Kerekes is a császárvárosba, talán épp Görög meghívására, hogy 1789-ben együtt indíthassák meg a Hadi Történetek című hírlapot. Érvelésében főként arra támaszkodik, hogy Görög Demeter Kerekes Sámuel 1800-ban bekövetkezett halála után is Debrecenből választott maga mellé munkatársakat, valamint arra, hogy a Debrecen–Bécs kötelék igen erős ebben az időszakban.¹⁵ Ez a szoros kapcsolat azonban nemcsak a szerkesztőválasztásban nyilvánul meg, már jóval korábban is felfedezhető, s a hírlap történetében folyamatosan jelen volt, ahogyan azt a továbbiakban látni fogjuk.

A hajdúdorogi nemes családból¹⁶ származó Görög Demeter aránylag kevés időt töltött Debrecenben. Bacsinszky András¹⁷ hajdúdorogi lelkészként Görögöt már gyermekkorától kezdve pártfogásába vette, és támogatását munkácsi püspökké való kinevezése után sem vonta meg tőle. Tanácsára Görög az alsó grammatikai osztályok elvégzése után Ungvárra ment, majd Nagyváradra jogi tanulmányok folytatására, és 1783-ban Bécsbe, hogy ott fejezze be az egyetemi fakultást:

13 Sütő, *i. m.*, 25, 27.

14 MÁRTON, *i. m.*, 7; MOLNÁR József, *i. m.*, 5.

15 Erre nézve bővebben: MOLNÁR Pál, *Debrecen a magyar irodalomban*, Debrecen, 1941; NAGY Sándor, *A debreceni református kollégium*, Hajdúhadház, 1933.

16 „A Görög-család Erdélyből került Dorogra, a hajdúvárosba, ahová Bocskai István a nem protestáns és nem magyar anyanyelvű hajdúkat telepítette le. Görög másképpen Zilahy vagy Tarnovay István II. Rákóczi Györgytől kapott címeres nemeslevelet 1650. április 7-én, s azt Közép-Szolnok megye közgyűlésén hirdették ki. Hogy a Görög név a foglalkozástól (kereskedő) vagy a görögkeleti vallástól vette-e eredetét, ma már nem lehet megállapítani. Azt sem tudjuk, hogy Erdélyből miért telepedett át a család a hajdúvárosba, de az első hajdúösszeírásban (1702) már a nemességszerző fiai közül Mihály szenátor Dorogon, s ott lakik testvére Demeter is. Demeter fiágon kihalt, de Mihály leszármazottai máig ott élnek. Mihály szenátornak volt a fia Demeter, a kultúrpolitikus édesapja, aki előbb szenátor, majd a nemesek hadnagya volt Dorogon. Felesége a város egykori hadnagyának, Tóth Fülepnak a leánya, Tóth Sára volt. Ebből a házasságból öt gyermek született: Márton, Mihály, Anna, Mária és Demeter [...]”. MOLNÁR József, *i. m.*, 5.

17 Bacsinszky András tevékenységéről bővebben: UDVARI István, *Bacsinszky András püspök a ruszin felvilágosodás képviselője = Uő, Ruszinok a XVIII. században: Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok*, Nyíregyháza, Bessenyei György Könyvkiadó, 1992 (Vasvári Pál Társaság Füzetei, 9).

Bacsinszkyknak terve volt vele, s az ő javaslatára a „törvények tanulásának” befejezése után 1787-ben a magyar királyi kancelláriához folyamodott, hogy ott mint írnok helyezkedjen el. Kérését azonban azzal utasították vissza, hogy „írása nehezen olvasható”. Görög ekkor hozzákezdett a szépírás gyakorlásához, s kora egyik legszebb betűvetője vált belőle, aki később a rajzolásban is nagy előrehaladást tett, aminek a térképek készítésében és készíttetésében igen nagy hasznát vette. A bécsi költséges élet patrónusa anyagi támogatása s a szerény hazai segítség mellett munka vállalására is rákényszerítette. Ezért főleg a magyar nyelv tanításával és korrepetálással kereste meg a kenyerét, s hamarosan jó kapcsolatokra tett szert a Bécsben élő arisztokrata családok körében. Bacsinszky András tekintélyének és ismeretségének a segítségével abban a szerencsében részesült, hogy rábízták az ifjú gróf Kolonics László nevelését.¹⁸

Sütő József megfigyelése helyénvalónak látszik: a Debrecen–Bécs kapcsolat valóban erős a Hírmondó és szerkesztőinek vonatkozásában, s ez a hírlap tudósításaiból is kiténik. A debreceni ismeretségek a *Magyar Grammatika*¹⁹ pályázatukkal összefüggésben ugyancsak felbuknának, Görög Demeter pedig Kerekes halála után ténylegesen felhasználhatta kapcsolatait a városban, hogy megfelelő embert találjon maga mellé szerkesztőtársnak. Sütő azon megállapításával azonban, hogy az alapítók valószínűleg Bécsbe kerülésük előtt, már Debrecenben összebarátkoztak, több ellenvetésünk lehet. Egyrészt Görög csak néhány évet töltött Debrecenben, s Sütő nem veszi figyelembe Márton József kijelentését, aki Görög Demeterről írt munkájában megjegyzi, hogy a két szerkesztő Bécsben ismerkedett össze. Kerekes Sámuel ekkor már a Dobozy családnál nevelősködött, Görög Demeter pedig Kolonits László nevelője és tanítója volt:

Megesmerkedvén Görög Bétsben Kerekes Sámuellel, ki itt akkor a' Dobozy-ak mellett nevelői felügyelő volt, vele társaságba állott 's megnyerték II. József Tsászártól az engedelmet, hogy kiútván a' török háború 1789-ben Július kezdetével folyóírást adhassanak ki, ezen tzím alatt: „*Hadi és más nevezetes Történetek.*” Ezt harmad fél esztendeig folytatták, ú. m. 1791 végéig, midőn a' török háborút békesség váltván fel, ezen tzím alatt: „*Magyar Hírmondó*” szélesebb kiterjedésű folyóírás kiadására határozták magokat.²⁰

Bécsben való megismerkedésük valószínűségét erősíti egy, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található kézirat is. Kerekes Sámuel 1789. július 23-án (a lap megindulásának hónapjában) arról tudósítja Miller Jakab Ferdinándot,²¹ hogy

18 MOLNÁR József, *i. m.*, 5–6. (A Márton József által írt Görög Demeter-életrajzból idéz.)

19 A magyar nyelvű grammatika pályázatokra összesen öt pályázat érkezett be hozzájuk, amelyeket elküldtek bírálatra Erdélybe és Debrecenbe. A munkák közül a bírálók egyiket sem tartották tökéletesnek, így „a' Tudós Ítéző-bírák készítették Debreczenben” egy hatodikot, ez jelent meg 1795-ben: *Magyar Grammatika, melyet készített Debreczenbenn egy Magyar Társaság*, Bétsbenn A' Magyar Hírmondó íróinak költségével, Alberti betűvel, 1795, amely munka *Debreceni Grammatika* néven maradt fenn a köztudatban.

20 MÁRTON, *i. m.*, 9.

21 Miller Jakab Ferdinánd (1749–1823) bölcséleti doktor, könyvtártudós, tanár, könyvvizsgáló, a Nemzeti Múzeum őre és igazgatója.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 1. szám

belépett a társaságba, és azonnal be is számol a professzornak kezdeti terveikről, a hírlap fogadtatásáról:

Az alkalmatosság induló félbe van, azért tsak azt jelentem alázatossan, hogy én azon Társaságba bé léptem, melly az úgy nevezett Hadi Történetek nevét viselő Írásnak a' szerzője. Társaságunk általam, eddig Világ eleibe botsátott zengéjével el kezdett munkájának, olly tzállal kedveskedik Nagy érdemű Profésszor Úrnak, hogy erántta bölts opinióját ki nyerhesse [...].²²

A hírlap elindításának terve tehát vélhetően Görög Demetertől és ismeretségi körétől származott. Kerekes csak később – talán épp Miller Jakab közvetítésével, az ő javaslatára – csatlakozott hozzá. Egy szintén Miller hagyatékában talált levél tanúsága szerint Kerekes Nagyváradról ismerte Millert, aki 1776-tól tanított a nagyváradai gimnáziumban, majd a jogakadémia felállítását követően 1788–1798-ig folytatta ott tanári pályáját. Bár Kerekes életéről nem rendelkezünk kellő információval, így a debreceni tanulmányait követő és a hírlap elindítását megelőző időszakról sincs adatunk, de elképzelhető, hogy tanult Nagyváradon, mert a levél tartalma, a megszólítás és Balugyánszky Mihály²³ említése, aki Miller tanártársa volt, ezt könnyen hihetővé teszi:

Nagy érdemű Profésszor Úr!

Nem tsak Balutyánszky Úr biztatására, hanem magától is lehetett én hozzam bizodalma, még pedig igen nagy bizodalma. Jobban, 's erősebben le kötelezett engemet magának Nagy érdemű Profésszor Úr hozzam még Váradon mutatott hajlandóságával, 's szeretetével; mint sem, hogy az eránt egész életemben ne törekednem 's kellene is törekednem háládatos vóltomat meg mutatni. – [...] Sokszor mondotta kedves Barátom Görög Ur is, ki az Urat Profésszor Uramat különös szívességgel tiszteli, hogy majd ír ő, de tsak azt mondtam hogy magam fogok írni. [...] Ezt a' Levelet rész szerént Görög Úr neveben is írtam. [...].²⁴

A levél szerint Görög szintén ismerte Millert, amit csak megerősít az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában²⁵ található több levele is, amikben a térképekkel való munkálatokról esik szó, a levelek hangvétele azonban egy szoros és hosszabb ideje fennálló együttműködésre utal, így könnyen elképzelhető, hogy valóban Miller volt az

22 A levél lelőhelye: OSZK Kt. Quart. Lat. 781, I, f. 97; a kézirat közlése: ANTAL Alexandra, *Kerekes Sámuel levelei Miller Jakab Ferdinándhoz, Széphalom*, 23(2013), 331–334.

23 Balugyánszky Mihály (1769–1847): ruszin jogász és államtanácsos. 1789-ben a nagyváradai jogakadémián a politikai tudományok és tisztí írásmód tanára, majd az államgazdaszat és a pénzügyi tudományok tanára Szentpéterváron. 1813-ban Marija Fjodorovna cárné Miklós és Mihály főhercegek tanítójává, Miklós cár pedig később kabinetirodájának elnökévé és államtanácsossá nevezte ki.

24 ANTAL, *i. m.*, 331–334.

25 Görög Demeter levelei Miller Jakab Ferdinándnak: OSZK Kt. Quart. Lat. 781, IV, 123–124; IV, 151; V, 79–80; VI, 67.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 1. szám

összekötő a két szerkesztő között. Nem zárható ki, hogy Görög és Kerekes már korábban, Debrecenben vagy akár Nagyváradon is találkozhatott, de minden valószínűség szerint csak a Bécsben való tevékenységük során alakulhatott ki az igen eredményes kooperáció és egy mélyebb barátság.

A társulás létrejötte után, a hírlap működtetése idején szinte lehetetlen szétválasztani a tevékenységi körüket, nemcsak az utókor, hanem már a kortársak is többnyire csak együtt emlegetik őket. A szoros együttműködés és az adathiány ellenére azonban több lényeges megállapítást tehetünk a hírlap alakulástörténetére és szerkesztésére vonatkozólag.

A lap létrehozásának ötlete, terve – több kisebb, de nem elhanyagolható információ alapján – Görög nevéhez, elsősorban az ő ismeretségi köréhez köthető. Ennek bizonyítéka a fentebb idézett két, Kerekes Sámuelről származó levél, amely szerint ő csak később csatlakozott ahhoz a társasághoz, amely a Hadi Történekmű című újság szerkesztésével, kiadásával foglalkozott, valamint Márton József egyértelmű kijelentése Görög Demeterről írt életrajzában, mely szerint a lapot Görög alapította.

Márton József szerint Görög Demeter pályáját Bacsinszky András püspök egyengette, aki ebben a korszakban már igen befolyásos körökben mozgott, így „jó alkalmatosságot nyert G[örög]. tudományos tehetségeinek kifejtése 's haszonra fordítása által jövőendő szerentséjét megalapítani; mert a' Munkátsi Püspök Bacsinszky ajánlására Gróf Kollonits László mellé nevelőnek 's egyszersmind tanítónak felvétellett”.²⁶ Ezáltal Bécsben egy olyan körbe került, ahol megismerkedhetett az ottani irodalmi körökkel, s rátalálhatott azokra a mecénásokra, akiket később is meg tudtak nyerni a céljaik megvalósításához, irodalom- és kultúraszervező tevékenységeikhez:

Gróf Kollonits Maximilián, László édesapja, a bécsi magyar testőrség főhadnagya, később kapitánya lett. [...] A testőrkapitány révén Görög kapcsolatba kerülhetett a bécsi magyar irodalmi körökkel: a testőrírók nesztorával, Báróczi Sándorral és a későbbiek során azokkal is, akik csak megfordultak rövidebb-hosszabb ideig Bécsben: Révaival, Sándor Istvánnal, Igaz Sámuellel, Kármánnal.²⁷

Görög lapalapításának további bizonyossága a Magyar Kurirban közzétett, a bécsi magyar társasághoz és hírlapjukhoz, a Hadi és Más Nevezetes Történetekhez fűződő tudósítás, amelyet a társaság első pályázati felhívásaként emleget a szakirodalom, s amely a magyar pszichológia megírására szólít fel:

Az Érdemes Magyar Tudósokhoz!

Egy Hazafi már sok időtől fogva némely Magyar Mágánásokban felette igen gyönyörködik, kik a' külső Nemzetek ditséretes szokások-szerint a' Tudományok öregítésére fáradságokat, sőt vagyonjaikat-is örömost-fordítani készek. Ezen Méltóságoknak szép pél-

26 MÁRTON, *i. m.*, 8.

27 *A magyar sajtó története 1705–1848*, szerk. KÓKAY György, Bp., Akadémiai, 1979, I, 125.

dáját akarván követni ez a' Hazafi-is, különös szerentséjének álitja lenni, hogy mostan módja lehet Hazai'-szeretetének meg-mutatására. Semmit, vég az ideje, olly gerjedeze nem ohajt, mint-hogy a' Philosophiának edgyik nemesebb részét a' Psychológiát Magyar nyelven Hazánk-fiainak kezelben szemlélhetné, melynek jól ki-dolgozása, ugy itéli, leg-hathatósabb eszköz fog lenni mind a' Tudományoknak elő-mozdítására, mind a' Hazai Nyelvnek ki-pallérozására. [...]

E' szerint el-készítvén az Érdeemes Tudósok munkájokat, arra kéretnek, hogy a' jövő 1790-dik esztendőben itt Bétsben Májusban esendő Országos vásárra fel-küldeni el-ne mulásztanak []. Görög Ur az Ifjú Gróf KOLLONITS LÁSZLÓ Nevelője, auf der Freyung Nro. 61., az egész dolgot magára váltota.²⁸

A két alapító közül tehát Görög Demeter az a hazafi, aki azon mágnások példáját szeretné – lehetőségeihez mérten – követni, akik erejüket és vagyonukat is áldozzák a tudományokra. Felhívását ekkor még Kerekes Sámuel nélkül, egyedül tétette közzé a Magyar Kurirban.

A Magyar Hírmondó utolsó számában megjelentetett tudósítás, amelyben a hírlap rövid alakulástörténetét olvashatjuk, szintén Görög Demeternek tulajdonítja a lap alapítását. Így több szempontból is bizonyítottnak mutatkozik, hogy Kerekes Sámuel később csatlakozott a már munkálkodó Göröghöz, valamikor 1789 tavaszán:

Kötelességünknek tartjuk utolsó Újság árkusunkban tudósítani Érdeemes Olvasóinkat a' következendőkről: Hazánk diszére, 's javára szentelt igyekezetünket Görög Úr kezdette Hadi Történetek név alatt Julius első napjain 1789-dik esztendőben. Szíves fáradozásainak második hónapjának leve Kerekes Sámuellel esmeretes, kinek érdemei tudva vagynak a' két Magyar Haza előtt. Ketten folytatták költséges munkájokat 1790-dik esztendőtől fogva, 1791-dik végéig Hadi és más nevezetes Történetek; a' következendő esztendők elfolyása alatt pedig Magyar Hírmondó nevezett alatt.²⁹

A szoros együttműködésében dolgozó szerkesztők munkamegosztásáról nincsenek megbízható dokumentumok, a cikkek beazonosítása a hírlap közleményeinek anonimitása miatt szinte teljesen elképzelhetetlen. Annak pontosabb felderítése is komoly akadályokba ütközik, hogy a lap szerkesztéséből az egyes időszakokban melyikük vehette ki inkább a részét, bár néhány korabeli dokumentum, tudósítás, vélemény ehhez is ad támpontokat. Mivel a lap alapítása Görög Demeter személyéhez köthető, eleinte bizonyára a szerkesztésében is ő lehetett az aktívabb, de nevelői tevékenysége és a térképek készítése miatt a későbbiekben valószínűleg Kerekes vette át a lap tényleges szerkesztését. Ezt támasztják alá a Magyar Kancelláriai Levéltár cenzúrával összefüggő iratanyagai között található bejegyzések 1790-ből és 1791-ből.³⁰

28 Magyar Kurir, 1789. jan. 31., 109–112.

29 Magyar Hírmondó, 1803. márc. 29., 398–399.

30 MOL A 39 (Acta generalia) 1790: 10607; 1791: 14240.

Ezekben „Kerekes és társasága”³¹ megnevezés szerepel, Görög Demeter neve nem fordul elő bennük, tehát már ebben az időszakban is Kerekes Sámuel láthatta el a hírlap mindennapos működtetéséhez szükséges feladatokat, az övé lehetett a tényleges szerkesztői munka. Kazinczy Ferenc 1793-ban Aranka Györgyhöz írt levelében a cenzorokról és az elszürkült lapokról panaszkodik, amelyben szintén Kerekesnek tulajdonítja a Hírmondót. „Az újságokat nagyon herélik a’ Censorok. Azért olly rossz mostan a’ Kerekesé.”³²

A Magyar Hírmondó 1800. augusztus 29-én megjelent számának néhány közleménye Kerekes Sámuel váratlanul bekövetkezett haláláról és a hírlap szerkesztésének nehézségeiről tudósít. E cikkek nyíltan kijelentik, hogy a lap szerkesztése elsősorban Kerekes Sámuelre hárult, ami felemészthette az egészségét és a korai halálához vezethetett.

A’ Magyar Hírmondónak Írója, Kerekes Sámuel, nints többé! – – Kevés ideig tartott betegsége után; e’ folyó Hónapnak 27-dik napján víradóra; a’ halál meg-fosztotta munkás életétől, minekutánna közel tizenkét esztendeig a’ Hadi-Történeteknek; és a’ Magyar Hírmondónak írásában, nagyobb részént maga fáradozott vólna, főképpen 1794 és 1798 esztendők között.³³ Minémü hazafiúi indulattal igyekezett a’ Nemzet’ javára ’s ditsőségére intézett szent szándéknak előmozdításában; eleget szóllanak Írásai, ’s az azokkal járt, és járó hazafiúi áldozatok: de szóll mindenek felett Görög kedves Barátja, a’ kit hóltig való gyászba borított el felejthetetlen Kerekesse. Ketten ugyan, de mindenkor egy lélekkel dolgoztak ők már 12 esztendőktől fogva édes Hazájoknak szentelt igyekezetekben. A’ nagy hazafiúi tüzzel tett fáradozások annak egészségét talám örökre meg-vesztegették, ezt pedig 40 esztendős korában már koporsóba tették. [...]

Mert ő adta úgy szólván, (mint az előbbi ki-fejezésekből látjuk) nagyobb részént a’ Hírmondónak az életet, ő apolgatta és nevelte fel ennyire, még pedig oly nagy buzgósággal dajkálkodván körülötte, hogy talám nem tévesztyük el a’ dolgot, ha azt mondjuk: hogy az E’ körül végbe vitt sok szíves fáradozásoknak; éjjeli nappali nyughatatlankodásoknak; ’s az ily Munkákkal egybe köttettni szokott sok kedvetlenségeknek lett egy részről, e’ szorgalmatos Munkás, áldozatja.

Mit tégyen minden hétenn kétszer, még pedig nagy sietséggel (a’ mit t. i. az ily Munka kíván) az Érdemes Közönség elébe ki dolgozott Munkát botsítani; ’s mennyi fáradságba kerüljön olyan Documentumok után írni most, hogy idővel azokra, mint egy igazság kútfejeire úgy mehessenek a’ História Írók, bizonyosságért; mit tégyen mondom, nem tsak mára, hanem sok esztendők számára előre írni: azt tsak a’ dolgoknak esmerői, ’s a’ Munkák igaz érdemének értelmesebb meg fontolói tudják meg ítélni.³⁴

31 „Samuel Kerekes, et socii [...]”, MOL A 39, 1791: 14240.

32 KAZINCZY Ferenc *Levelezése*, II, kiad. Váczy János, Bp., Akadémiai, 1891, 286.

33 Ezt erősíti meg Márton József is: „Az ifjú Hertzeg Eszterházy Pál nevelését általvén Görög, már keveset dolgozhatott a’ Hírmondóba. Ennek szerkesztését egészen átvette Kerekes, úgy, hogy G[örög]. maga részéről Magyar ország Vármegyéinek rajzoltatásával és kimetszetésével foglalatkoskodjék [...]”. *I. m.*, 22.

34 Magyar Hírmondó, 1800. aug. 29., 265–268.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 1. szám

Kerekes Sámuel halála után több szerkesztő is dolgozott egy-egy rövid időszakban a Hírmondó működtetésén. Több olyan forrás áll rendelkezésünkre, amelyek segítségével pontosabban be tudjuk határolni, hogy melyik időszakban ki szerkeszthette a lapot. Az egyik hírforrás maga a Magyar Hírmondó. 1803-ban, az utolsó lapszámukban röviden felidézük a lap történetét, fogódzót adva a szerkesztői tevékenységekhez is:

1800-dik esztendőnek Augustus hónapjában Kerekesünket megfosztá a' halál hasznos életétől!! – Azután a' következő Tüdős Hazafiak levének Görög Úrnak munkás Társai, hol két hol három, hol több hónapok alatt, úgymint Orvos Doctor Sándorffy József, Tekintetes Takáts József, Kömlei János, Márton József Urak, és egy esztendőtlől fogva Császár József.³⁵

Márton József az 1834-ben kiadott Görög Demeterről szóló írásában szintén hasonló szerkesztői sorrendet állít fel a Kerekes utáni szerkesztőkről, két eltéréssel:

Kerekes Sámuel 1800-ban meghalván, az Újság redactióját Orvos Doctor Sándorffy József folytatta egy ideig. Ez alatt a' Hírmondó intézete kettős tzeljának végrehajtására a' hazából ketten hívtak meg, ú.m. Munkátsról Kömlei István [helyesen: Kömlei János,³⁶ lásd alább – szerz. megj.] Ref. Predikátor, a' Szükségben Segítő könyv egykori fordítója, és Márton Jó'sef, (ezen Életleírás kiadója), ki akkor a' Lötsei Gymnasiumban Professor volt. Kömlei 1800-ban, ősszel Bétsbe jövé az Ujság redactióját átalvete, de tsak hamar elbetegesedett. Ambár Görög mindent elkövetett, hogy K[ömlei]. Orvosok segedelme által egésségét vissza nyerhesse, 's ötet végre ts. k. udvari főorvos Báró Quarin által gyógyíttatta, rajta segíteni nem lehetett; a' honnan az orvos tanácsára, familiájához 1801-ben Munkátsra visszatért, és kevés napok mulva meghalálozott. K[ömlei]. betegsége sulyosodván, a' Hirmondó szerkesztetését rövid időre M[árton]. vette által, a' ki Lötseéről 1801-ben Januáriusban jött Bétsbe, 's leginkább a' M[agyar]. Atlás mappáinak rajzoltatásával; kimetszetésével, és a' Repertorium készítésével foglalatoskodott.

A' Magyar Hírmondó szerkesztetésére Császár Józsefet hívta meg Görög, ki akkor a' Göttingai Univerzításban tanult, a' honnan vissza jövé az Újság redactióját 1802-ben átalvete és azt mintegy másfél esztendeig folytatta, míg annak 1803-ban, midőn Ő Fel-sége Görögöt udvari nevelővé kinevezte, időközben meg kellett szünnie [...].³⁷

Márton hibát vét a szerkesztőkre vonatkozó adatokban. Kömlei keresztnevét hibásan közli, János helyett Istvánként, pedig úgy tűnik – a közlemény terjedelméből és tartalmából –, hogy arról az időszakról pontos és részletes információkkal rendelkezik. A Magyar Hírmondó tudósításában szereplő Péteri Takáts Józsefet³⁸ pedig teljes

35 Magyar Hírmondó, 1803. márc. 29., 399.

36 Kömlei János (1756–1802) református lelkész szintén Debrecenben tanult, egy ideig a pozsonyi Magyar Hírmondónak is munkatársa volt. 1796-ban egyházi tanácsbíró és debreceni lelkész lett.

37 MÁRTON, *i. m.*, 24–25.

38 Péteri Takáts József (1767–1821) író, nevelő. 1790-től Festetics György fiának nevelője. 1800-tól ügyvéd és veszprémi káptalani ügyész, 1808-tól téti földbirtokos, 1816-tól Győr vármegye főjegyzője. A dunántúli

egészeben kihagyja a szerkesztők sorából, említést sem tesz róla. Elképzelhető, hogy csak figyelmetlenség a két eltérés oka, vagy Mártonnak már nem volt tudomása Péteri Takáts szerkesztői tevékenységéről, hiszen ő még azelőtt lehetett szerkesztő, hogy Márton Bécsbe került volna.

A Kerekes utáni szerkesztők névsora alighanem Sándorffy Józseffel³⁹ kezdődött, aki Bécsbe ment orvosi tanulmányok folytatására, és 1800-ban is ott tartózkodott mint gyakorló orvos, így akár azonnal be tudott lépni szerkesztőnek. Kerekest és Görögöt régebben ismerhette, korábban már jelentek meg versei és tevékenységével összefüggő közlemények az Újj Bétsi Magyar Múzsában, a Magyar Kurirban és a Magyar Hírmondóban is. A Kerekes halála utáni első tudósításban rögtön feltűnik a neve, egy emlékező vers formájában: „Az alább következett verseket pediglen Kerekes Sámuelnek, mint el felejtethetlen Barátjának sírhalmára, írta hamarjában Sándorffy József, Bétsben, Orvos-Doktor.”⁴⁰ Nem tudni biztosan, hogy Sándorffy meddig maradt a hírlapnál, de ha hihetünk Márton tudósításának, akkor 1800 őszén Görög Demeter már őt és Kömlei Jánost hívta meg a hírlap szerkesztésének segítésére. Elképzelhető, hogy Görög tudta és támogatta Sándorffy tervét egy orvosi lap alapítására, ezért minél előbb szeretete volna megoldani a szerkesztésre vonatkozó problémákat. Sándorffy meg is jelentette lapját, az Orvosi és Gazdasági Tudósításokat, ennek híre még a Magyar Hírmondóba is bekerül, de sajnos a szaklap nem volt képes hosszabb ideig fennmaradni.

Kömlei János neve korábban szintén feltűnt a Hírmondó lapjain, a *Szükségben segítő könyv*⁴¹ megjelenéséről tájékoztatva az olvasóközönséget. A híradásból⁴² kitűnik, hogy Kömlei már 1790-ben Bécsben tartózkodott, így elképzelhető, hogy már akkoriban is segédkezett a szerkesztésben, ezért Görögnek kézenfekvő volt Kerekes halála után meghívni a hírlap szerkesztői feladatainak ellátására. Zvara Edina felfe-

---

nemesi írók barátja és támogatója, a Magyar Minerva könyvkiadó „vállalat” egyik szervezője; Kisfaludy Sándor és Virág Benedek műveinek első kiadója.

39 Sándorffy József (1767–1824) orvosdoktor, a színjátszás támogatója. Bécsben maradt gyakorló orvosként. 1798-ban a jénai mineralógiai társaság tagjának választotta. 1802-ben az Orvosi és Gazdasági Tudósítások c. folyóíratra hirdetett előfizetést, melyből 1803 elején már néhány ív meg is jelent. Sándorffyról és lapjáról bővebben: GRACZA Tünde, *Sándorffy József nyomában*, Orvostörténelem, Egészségtudomány, 57(2013)/4, 55–60; BATÁRI Gyula, *Sándorffy József (1767–1824)*, Orvostörténeti Közlemények, 5(1972), 115–128.

40 Magyar Hírmondó, 1800. aug. 29., 268.

41 *Szükségben segítő könyv, vagyis haszonnal gyönyörködtető hiteles történeteken és jeles példákön épült tanítások, mint kelljen az embernek élete mindennemű környüállásaiban magát viselni, hogy sorsával megelégedetten élhessen, és ennél fogva szerencsés és boldog lehessen; gazdagságát a legjobb karba helyeztethesse, és minden váratlan esetekben mind magán, mind embertársain segíthessen*, Német nyelvből fordította és Magyarországra alkalmaztatta KÖMLEI János, Pest, 1790. (BECKER Rudolf Zakariás *Nothund Hülfsbüchleinjének* fordítása; 2. kiadás: Bécs, 1792; 3. kiadás: Pest, 1822.)

42 „Ki került már a’ prës alól, Pesti és Bétsi Könyv áros Stahel Urnak meg betsülhetetlen gondoskodása által, a’ Szükségben segítő Könyv [...]. Magyar Országhoz való alkalmaztatója T. Kömlei János Úr, ki is már ditséretessen folytatta a’ Réf. Predikátori hivatalt Beregh Vármegyében; de kívánván otthonn szerzett szép Talentomit, a’ látás, hallás, ’s Nyelvek tanulása által, még inkább tökéletesíteni; félbe szakasztotta hivatalát, ’s most itt vagyon. [...]” Hadi és Más Nevezetes Történetek, 1790. jún. 22., 800.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 1. szám

dezésének köszönhetően⁴³ nemrég előkerült Görög Demeter könyvtárának és a Magyar Hírmondó irattárának egy része, ebben pedig megtalálható Kömlei Jánosnak egy kiadatlan munkája, *A' Földnek rövid / új leírása*, valamint a megjelentetéssel összefüggő levele, az instrukciókkal. A levélből nyilvánvalóvá válik, hogy Kömleinek már korábban szoros kapcsolata volt a szerkesztőkkel, olyannyira, hogy már mások is úgy emlegették őt, mint a bécsi magyar tudós társaság tagját, amit a jelek szerint ő sem ellenzett volna:

[...] Igaz ugyan, hogy a' Földnek Rövid Le irásával, Magok' Neve alatt biztatták az Urak fel a' Közönséget; de a' felől meg maradhat az én Nevem a' Titulusban, ha tőlem az Urak egy kevés Grátziajokat nem sajnálják; az az, ha a' Nevem után, ezt Méltóztatnának tenni a' Titulusba, hogy A' Bétsi Magyar Társaságnak Tagja, mert így, mind edgyik, mind másik felé tétetődnek; az az, az Urak' szava is igaz maradna: 's az én nevem is meg maradna. – [...] Ez, az Urak' Nagy Nevének se sokat derogálna; mert ámbár én tsak egy közönséges Városi Prédikátor vagyok; de Istennek hála! betsületem még eddig mindenütt volt, a' hol meg fordultam; még a' Nagyok előtt is. – A' mi pedig illeti magát különösön az Urak' Társaságát: még akkor ki se jöttem Bétsből, mikor már, sok ott meg fordultt Akadémikus szemembe mondta, hogy én is abból a' Társaságból való vagyok; Debretzenben múltatomban pedig, még többeket találtam illy értelemben lévőket; holott szent igaz, hogy a' nyelvemen, soha olly forma szó, még tsak meg se fordult. – Az Urak' arany igyekezetét, Ujságát, 's éppen nem pénz halászásra, hanem Köz jóra tzélozó szíves Törekedését ugyan, mindenütt ditsértem, 's igaz lélekkel magasztaltam; – ámbár az én ditsérésemre leg kisebb szüksége sints. – – És, talám azért fogták rám, hogy én is Tagja vagyok a' Társaságnak; de a' mellyet én tsak nevettem; ha igazzá lenne pedig: Óh melly boldog lennék [...].⁴⁴

Péteri Takáts József Görögékkal való baráti viszonya és szerkesztői munkássága szorosán összefügg nevelői tevékenységével. 1791-ben állt a Festetics család szolgálatába gróf Festetics György fiának, Lászlónak nevelőjeként. Az ifjú gróffal költözött fel a császárvárosba, aki 1794-től kezdte ott meg tanulmányait, Péteri Takáts nyolc éven keresztül foglalkozott tanítványával, de a szerződése lejártával átadta a nevelői feladatokat Kultsár Istvánnak, és 1800 januárjában elhagyta Bécsset. Az ott töltött időszakban rengeteg alkalma nyílt ismeretségeket, barátságokat kötni az ottani magyar társaság tagjaival, ahogyan monográfusa, Takáts Sándor rá is mutatott Péteri Takáts kiterjedt ismeretségi körére.⁴⁵

43 Zvara Edina 2012-ben Eisenstadtban, az Esterházy család könyvtárában megtalálta Görög Demeter könyvtárának és a Magyar Hírmondó irattárának egy részét, ami sok újdonsággal szolgál a bécsi magyar tudós társaság kapcsolatrendszerének feltárásához és a különböző irodalomtörténeti kutatások számára (Eisenstadt, Esterházy-kastély könyvtára, Zimmer III, Kasten C–D). ZVARA Edina, *Esterházy II. Miklós (1765–1833) herceg, a magyar művelődés támogatója*, MKsz, 130(2014), megjelenés alatt. Köszönettel tartozom Zvara Edinának ezen anyagok használatáért, a kutatásomhoz nyújtott segítségért.

44 Eisenstadt, Esterházy-kastély könyvtára, Zimmer III, Kasten C, Regal 1., No. 9344.

45 Péteri Takáts Józsefről: TAKÁTS Sándor, *Péteri Takáts József*, Bp., 1890; SZILÁGYI Márton, *Adalék Péte-*

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 1. szám

Takáts Sándor a bécsi Magyar Hírmondó szerkesztésében igen nagy szerepet tulajdonított Péteri Takáts Józsefnek:

A költéssel való foglalkozás mellett élénk részt vett Görög lapjának szerkesztésében is annyira, hogy Görög nem késik kimondani, hogy Takáts munkássága és szíves előzékenysége megbecsülhetetlen ránézve. Ez az oka annak, hogy Kerekes halála után Görög Takátsot vette maga mellé s együtt szerkesztették a Magyar Hírmondót, s midőn Takáts elhagyja Bécset, megbukik a Hírmondó, ami nagy csapás volt a bécsi magyar hírlapirodalomra.⁴⁶

Takáts Sándor a monográfiájában Sándor István Révaihoz intézett levelét idézi erre vonatkozóan:

Bárcsak találkozónék – ugymond – valami jobb ízlésű magyar híró; mert Pánczél, kire magát Decsy egészen reáhagyta, igen deákos és ízetlen. Ha Takáts itten megmaradt volna, s a híreket is írta volna, melyeket Kerekes után Görög egészen neki által adott volt, úgy bizony sem a Magyar Ujság nem változott volna merő ízetlen idegen újságok fordításává, sem a Magyar Hírmondó meg nem szűnt volna; mert azt Somogyi (alkanczellár), az ő jóakarója is életben megtartotta volna.⁴⁷

A monográfia írója Görög Demeter és Péteri Takáts József kapcsolatát igen szorosnak ábrázolja. Jó példa erre, hogy miután Festetics György – ígérete ellenére – kihátrált a Magyar Minerva könyvkiadó vállalkozás támogatása mögül, Péteri Takáts és Görög elhatározták, hogy mégis megpróbálják folytatni azt. A hírlap szerkesztésére nézve nincs hiteles információnk, és nem vitatható el Péteri Takátsról, hogy szerkesztette a Hírmondót – bár erre inkább még a nevelői tevékenysége mellett szakíthatott időt –, a Minervát illető közlemények például minden bizonnyal tőle származhattak. 1800 januárjában azonban elhagyta Bécset. Mivel Kerekes Sámuel 1800. augusztus 27-én meghalt, nem zárható ki, hogy Görög kérésére Péteri Takáts egy rövid időre még visszatért, hogy segítkezzen a lapszerkesztésben, de csak ideiglenesen, így a hírlap „bukását” nagy valószínűséggel nemcsak az ő távozása okozta, miután még 1803. március 29-ig képes volt tovább működni.

Márton József,⁴⁸ akiről már fentebb is volt szó Görög Demeter életrajzírójaként és barátjaként, 1801 januárjában került kapcsolatba a Magyar Hírmondóval és Görög Demeterrel. Sajat állítása szerint majd „32 esztendei szoros esmeretségben, bizonyos te-

---

ri Takáts József irodalmi kapcsolataihoz, ItK, 97(1993), 398–405; STOHL Róbert, *Fragmenta Takatsiana: források és kiegészítések péteri és tети Takáts József (1767–1821) életrajzához*, doktori értekezés, Szegedi Tudományegyetem, 2009.

46 TAKÁTS, *i. m.*, 37.

47 OSZK Kt. Quart. Lat. 2225. (A levélből idéz: TAKÁTS, *i. m.*, 37.)

48 Márton Józsefről bővebben: MIKÓ Pálné, *Marseillaise és Gotterhalte: Találkozás Márton Józseffel*, Bp., Magvető, 1986.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 1. szám

kintetben pedig öszveköttetésben⁴⁹ állt vele. Beszámolója szerint Görög őt azért hívta Lőcséről, hogy „leginkább a Magyar Atlás mappáinak rajzoltatásával; kimetszetésével, és a’ Repertórium készítésével”⁵⁰ foglalatoskodjon, aminek munkálatait⁵¹ Görög végül teljesen rá is hagyta. Kömlei János betegsége és halála miatt Márton 1801-ben egy időre a lap szerkesztését is átvette, majd Göröggel együtt egy új társat kerestek a Hírmondó szerkesztésére.

Feltehetőleg több helyre is küldtek felhívásokat, amelyekben redaktort keresnek a laphoz, Sárospatakra és Debrecenbe biztosan. Ennek nyoma az a fennmaradt levél,⁵² amely a debreceni református lelkészhez, Benedek Mihályhoz szól. Tartalma valószínűleg megegyezik a Sárospatakra küldött felhívással, amelyről Csokonai Vitéz Mihály Kövy Sándor és Rozgonyi József professzoroktól szerzett tudomást. A szerkesztői pozícióra Csokonai is jelentkezett 1801-ben, Görög Demeternek⁵³ írt pályázatának fogalmazványáról a Nagy Gábornak⁵⁴ és Márton Józsefnek küldött leveleiből tudunk. A „Magyar Hírmondó írói”-tól 1801 júliusában udvarias választ⁵⁵ kap, amelyben nem esik szó a jelentkezésének elfogadásáról vagy elutasításáról, de további támogatását kéri, és ezentúl ingyen elküldik számára a lapot. Elképzelhető, azért nem válaszoltak neki határozottan, mert nem zárták ki a lehetőségét, hogy bevonják őt a lapszerkesztésbe. Csokonai szeptember 26-ai, Puky Istvánnak írott levelében talán épp erre utal kijelentésével: „A Hírmondók ismét hívnak.”⁵⁶ Tényleges szerkesztői részvételére azonban később sem kerül sor, Csokonait ebben az időben egy pesti magyar lap indítása foglalkoztatta, majd 1802-ben barátja, Márton József tájékoztatja⁵⁷ őt, hogy találtak munkatársat maguk mellé, méghozzá közös ismerősüket, Császár Józsefet.⁵⁸ Császár még ugyanebben a levélben írt – Márton József beszámolója alatt – néhány sort régi barátjának, ahonnet megtudhatjuk, hogy egy „véletlen” folytán vált a Hírmondó szerkesztőjévé:

[...] Ládd Barátom hogy én is meg érkeztem Göttingából: [...] Én már Bétsben lakom, még pedig örömemre Márton Jósef Urral. *Hírt* mondok *hírt* vagy leg alább a’ mit más mondott redigálom. Ez rám nézve véletlenül esett: de különben semmi; tudod hogy egész életünk

49 MÁRTON, *i. m.*, 6.

50 *Uo.*, 24–25.

51 A térképek készítéséről bővebben: NAGY Júlia, *Görög Demeter, Kerekes Sámuel és Márton József, a XVIII. századi magyar térképészet kiemelkedő művelői*, Földrajzi Értesítő, 26(1977), 209–236; Uő, *A „Magyar Átlás”*, Földrajzi Értesítő, 26(1977), 403–438.

52 A levél közölte: RÉVÉSZ Imre, *Figyelő*, 2(1877), 237–238; lásd még: VARGHA Balázs, *Csokonai emlékek*, Bp., Akadémiai, 1960, 561; valamint CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Levelezés*, s. a. r., jegyz. DEBRECZENI Attila, Bp., Akadémiai, 1999 (Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei), 607–608.

53 Csokonai és Görög Demeter kapcsolatáról: MOLNÁR József, *Csokonai és Görög Demeter*, Múzeumi Kurir, 6(1974)/16, 6–17.

54 CSOKONAI VITÉZ, *i. m.*, 117–120.

55 *Uo.*, 135–136.

56 *Uo.*, 153–154.

57 *Uo.*, 174–176.

58 Császár Józsefet Csokonai és Márton József is a debreceni kollégiumból ismerte.

folyása ilyen bizonytalan – Sokszor már ki tsinált planumunkat egy óra el rontja; sokszor a' *directoriumunk* észak felé mutat, midőn délnek akartuk venni útunkat [...].⁵⁹

Hírlapszerkesztőként Császárról mindössze ennyi adatunk van, illetve Márton Józseftől ugyanezekhez az információkhoz kapunk megerősítést, mely szerint, amikor Görög Demeter meghívta Császárt a Hírmondó szerkesztésére, „akkor a' Göttingai Univerzitasban tanult, a' honnan vissza jővén az Újság redactióját 1802-ben általvette és azt mintegy másfél esztendeig folytatta”.⁶⁰

A bécsi magyar tudós társaság (szerkesztőinek) hálózati létmódja

A bécsi magyar tudós társaság és a sajtóorgánumának tekinthető Magyar Hírmondó alakulástörténete, valamint a szerkesztőkre koncentráló és leszűkített időpillanatra vonatkoztatott biográfiák metszete számtalan távlati kérdést vet fel. Hogyan és miért jöhetett létre egy ilyen eredményesen működő társaság? Az egyes személyek hogyan kapcsolódtak a társasághoz, milyen egzisztenciális érvényesülési stratégiáik, lehetőségeik adódtak ebben az időszakban, s mennyiben járult hozzá ez a lap sikeréhez? E kérdésekre nincsenek teljes mértékben megnyugtató válaszaink, ezért előnyös egy nagyobb látószögű perspektívából is megvizsgálni a problémakört, amelyhez a hálózatelemzés módszertanának példaanyaga kellő mintát ad. Érdemes szemügyre venni, hogy milyen a korszak és a társaság hálózatának szerkezete, topológiája, milyen szerkesztői mentalitás és munkamegosztás volt szükséges ahhoz, hogy – a később kedvezőtlené váló környezet ellenére – eredményesen tudjon működni a hálózat és a hírlap. A tudós társaság tanulmányozása során fontos megismerni többek között a hálózaton belüli kapcsolatok milyenségét, az elemek (esetünkben a tagok) csoportosulásait, a társaság belső rendezettségét, hogy a rendszer működését és akár annak sebezhetőségét is megállapíthassuk. A bécsi tudós társaság kapcsolatainak ábrázolása azok összetettsége és dinamikus változásai – és még számtalan itt fel nem sorolt probléma – miatt sem valószínűleg meg teljes mértékben, de minden nehézség ellenére érdemes foglalkozni a tagok kapcsolatrendszerének alakulásával, mert e vizsgálat láthatóvá teszi azokat a mechanizmusokat, amelyek a társaság hálózatának fejlődését irányítják.

Debrecen és Bécs igen szoros összeköttetésbe kerül a bécsi magyar tudós társaság tevékenysége során. Miután Görög Demeter bekerült a bécsi magyar kulturális körökbe, a későbbiekben is fenntartotta az ország keleti részében lévő kapcsolatait, így gyakran kaphatott onnan információkat, segítséget a hírlap szerkesztését illetően. A szerkesztők mindegyikének volt valamilyen kapcsolata Debrecennel vagy környékével, ami igen „közel hozta” egymáshoz a két várost. A társadalomban működő zárt ismeretségi körök nem elszigetelten működnek, azokat a külső, *gyenge kapcsolatok* tartják összeköttetésben más csoportokkal. „Mark Granovetter társadalmi modelljében

59 CSOKONAI VITÉZ, *i. m.*, 174–176.

60 MÁRTON, *i. m.*, 24–25.

közeli barátaink gyakran egymásnak is közeli barátai. Az ilyen csoportokból álló társadalom kis, szoros összeköttetésben lévő baráti körökből áll, akiket erős kapcsolatok kötnek össze [...]. A gyenge kapcsolatok fontos szerepet játszanak számos társadalmi tevékenységben, a pletyka terjedésétől az állásszerzésig.⁶¹ Ezek a gyenge kapcsolatok a bécsi tudósok szempontjából is döntő fontosságúak, mert a szoros kapcsolatban álló személyek többnyire azonos körökben mozognak, ezért többnyire azonos információval is rendelkeznek, így ahhoz, hogy hatékonyságukat növelni tudják, ezekre a gyenge ismeretségekre is szükségük volt. A 18. század második felében létrejövő bécsi társaság is egy olyan zárt körnek, *valódi hálózat*nak tekinthető, amely a szoros baráti kapcsolatokon alapul ugyan, de a tagok eltérő gyenge kapcsolatainak köszönhetően összeköttetésben voltak a kor különböző tudósaival, mecénásaival. A hírlap szerkesztésével foglalkozó tagok széles körből tudnak informálódni, és a hírlap közvetítésével egy még szélesebb réteghez tudnak információkat eljuttatni, valamelyest megoldva az elszórtan működő tudósok összekapcsolását és a nyilvánosságban rejlő lehetőségek hatékonyabb kihasználását.

A hálózat *elemeinek* a hírlap működtetésében részt vállaló személyeket tekintjük,⁶² az *összekötő éleket* pedig a közöttük lévő kapcsolatok jelentik. A társaság *törzshálózatát* a hírlap közvetlen közelében működő, azaz a szerkesztéssel foglalkozó személyek adják, így elsősorban Görög Demeter, Kerekes Sámuel, Péteri Takáts József és Márton József számítanak csomópontoknak; ők rendelkeztek a legtöbb kapcsolattal a hírlap és a társaság története szempontjából.

A bécsi magyar tudós társaság törzshálózatának keletkezési pontja a nevelői karrierlehetőségből származtatható, ami Görög Demeter és Kerekes Sámuel bécsi nevelői aktivitásával kezdődött, majd a később hozzájuk csatlakozó Péteri Takáts József és Márton József tevékenységi és ismeretségi körével bővülni⁶³ tudott. A valódi hálózatokban az összekapcsolódások nem véletlenszerűen jönnek létre, ebben a népszerűségi törvénynek is nagy szerepe van, azaz „önkéntelenül nagyobb arányban adunk hozzá kapcsolatokat azokhoz a pontokhoz, amelyeknek már nagyon sok kapcsolatuk van”.⁶⁴ A szerkesztőket az életstratégiáik és tevékenységük egy *modulba*⁶⁵ helyezik. A hírlap szerkesztésére szűkített élettörténeteikből előtűnik, hogy mindannyian a nevelői aktivitásuk során kerültek kapcsolatba olyan ismeretségi körökkel, amelyek az egyéni

61 Barabási Mark Granovetter kísérletéről: BARABÁSI, *i. m.*, 63.

62 A tanulmány struktúrájából és a téma koncentráltságából adódóan itt eltekintünk a bécsi magyar tudós társaság azon tagjainak vizsgálatától, akik a hírlap szerkesztése szempontjából kevésbé relevánsak, így nem említve például a mecénási vagy levelezői hálózatot, amelyekben további fontos kapcsolatok, csomópontok is fellelhetők.

63 „A sokféleség ellenére a legtöbb valódi hálózatnak van egy lényeges közös vonása: a növekedés. Bármelyik hálózatot is választjuk ki, egy dolog igaz lesz: néhány ponttal kezdődtek, aztán új pontok hozzáadásával növekedtek, míg fokozatosan elérték jelenlegi méretüket.” BARABÁSI, *i. m.*, 117.

64 *Uo.*, 122.

65 „A hálózat elemeinek csoportját akkor hívjuk a hálózat moduljának, ha az elemek a többi elemtől viszonylag elkülönítettek, és egymáshoz mind a hálózat szerkezetében, mind funkcionálisan szoros és preferált kötődést mutatnak. A modulok egy nagyobb hálózat széttagolódásából (parcellációjából), illetve kisebb (al)hálózatok integrációjából jöhetnek létre.” CSERMELY, *i. m.*, 288.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 1. szám

karrierlehetőségeik és a hírlap alakulástörténetében is meghatározó szerepet töltöttek be. A nevelői csoport modulja helyzetükben egymásba ágyazottságot mutat a szerkesztői modulral, amelyek között mozgások, átlépések is megfigyelhetők. Amikor például Görög Demeter a hírlap szerkesztése helyett az udvari nevelői állást választja, olyan egyéni (bár egyben kollektív) karrierlehetőségek között választhat, hogy esetében a társadalmi felemelkedés alkalma egy modulváltást eredményez. A váltás oka feltehetőleg a több érvényesülési perspektívát kínáló helyzet, ami az 1803-ra elszürkült hírlap szerkesztésénél ígéretesebbnek tűnt. A nevelői tevékenység ebben az időszakban olyan lehetőségeket és ismeretségeket hordozott magában, amellyel megvalósult a sokféle valódi hálózat két közös vonása is: a *növekedés és népszerűségi kapcsolódás*. Így ez az életstratégia egy olyan *csoportjellemező tulajdonsággá*⁶⁶ vált, ami lehetővé tette az önszerveződés kialakulását, a *csoportképződést*,⁶⁷ egy olyan kis világ létrejöttét, amelyet a törzshálózathoz tartozók gyenge kapcsolatai tartanak össze. Az így létrejött hálózat képes volt – más tudós társaságokkal ellentétben – hosszabb ideig fennmaradni, és hatékonyan bekapcsolódott a magyar nyelvért folytatott küzdelembe, az akadémiai tervek megvalósításába.

A társadalmi rendszerek gyorsan fejlődő hálózatok, amelyekben a *versenynek* is nagy szerep jut. A hálózat elemei (az egyes személyek és csoportok) versengenek a kapcsolatokért, mert az összekapcsolt világban ezek jelentik a túlélést. Az elemek, tagok minél több kapcsolattal rendelkeznek, annál eredményesebben tudják megvalósítani életstratégiáikat. A hálózat minden pontjának van *alkalmassága*, a nagyobb alkalmassággal rendelkező pontokhoz pedig a többiek gyakrabban kapcsolódnak, így gyorsabban gyűjtenek be kapcsolatokat, ha azonban két pontnak azonos az alkalmassága, akkor még mindig a régebbinek van előnye.⁶⁸ A hálózatelméletből és a szerkesztők biográfiáiból kiindulva valószínűleg Görög Demeter rendelkezett a legtöbb kapcsolattal, ezt alkalmassága és időbeli előnye is lehetővé tette. Amint ez már az élettörténetéből is kitűnik, számos befolyásos és hasznos ismeretsége volt, a szerkesztők közül – kapcsolatainak számát tekintve – magasan kiemelkedett a társaság többi tagjához képest. Kerekes Sámuel – alkalmasság szempontjából – követheti őt, mert a Magyar Hírmondó tényleges szerkesztésével foglalkozva, a kapcsolatépítésben aktívan részt vett, így a kapcsolatainak száma közelítheti Görögét.

Péteri Takáts Józsefnek Göröghöz hasonló karrierlehetőségei adódtak, de 1800-ban ő a jogi pályát és egy előnyös házasságot, majd a gazdálkodást választja a lapszerkesztés helyett, felismerve egy kedvezőbbnek látszó lehetőséget. Kapcsolatainak száma Göröghöz és Kerekeshez teszik hasonlónak, de mentalitása⁶⁹ – ahogyan Takáts

66 „A hálózat csoportjellemező tulajdonsága a hálózat elemeinek kölcsönhatásából fakad. A csoportjellemező tulajdonságok nem észlelhetők az egyes elemek elkülönített vizsgálatánál.” *Uo.*, 286.

67 „Csoportképződés [...] akkor figyelhető meg a hálózatokban, ha a hálózat egy elemének két szomszédja egymásnak is szomszédjai, azaz a három kölcsönös szomszédtságban álló elem egy háromszöget alkot.” *Uo.*, 286–287.

68 BARABÁSI, *i. m.*, 135.

69 „Azonban a főrangú körök, az előkelő társaságok és azoknak szelleme soha sem volt képes rabjává tenni a nemesen gondolkozó ifjút. Helyzete kényszerítette őt, hogy idejének egy részét a mágnsok között töltsen.”

Sándor írja róla – végül inkább más, talán több érvényesülési esélyt kínáló életpálya felé vezet.

A Magyar Hírmondó megszűnése után a szerkesztők közül Márton József volt az egyik, aki folytatta a lapszerkesztői hivatást, 1827-től 1834-ig a Magyar Kurirt vezette, így életpályája Kerekeshez (mint szerkesztő) és Göröghöz (mint kapcsolatépítő) is hasonlatossá teszi, egyedül azonban mégsem volt képes a Kurirt hosszú időn át és magas színvonalon működtetni, egy olyan hálózatot kiépíteni, amit elődei teremtettek.

Az ebben az időben létrejövő hírlapok, folyóiratok a kedvezőtlen körülmények miatt csak rövid ideig maradtak működőképeseek. A magyar nyelvű sajtó megindulását elősegítő megengedőbb cenzúra már 1792 után fokozatosan egyre szigorúbbá vált, de a támogatottság és az egységes és érdeklődő olvasóközönség hiánya sem könnyítette meg a korabeli lapszerkesztők helyzetét. A Hadi és Más Nevezetes Történetek / Magyar Hírmondó (1789–1803) aránylag hosszú időn keresztül képes volt fennmaradni, míg a Magyar Museum (1788–1793), Mindenés Gyűjtemény (1789–1792), Orpheus (1789–1790), Uránia (1794–1795) csak jóval rövidebb ideig. A lapok megszűnésének természetesen eltérő okai is voltak, de a kedvezőtlen körülményeket jól példázzák a rövid időintervallumok. A Magyar Hírmondó mellett egy másik bécsi székhelyű hírlap tudott még ebben az időszakban hosszabb ideig működni, a Magyar Kurir (1786–1834), de a szerkesztőváltásai (Szacsvey Sándor, Decsy Sámuel, Pánczél Dániel, Márton József) és népszerűségének drasztikus csökkenése szintén a viszontagságokra hívják fel a figyelmünket.

Görögének még épp egy kedvező időszakban sikerült egy olyan támogatói rendszert létrehozni, amellyel sikeresen tudták működtetni a Hírmondót, így egy szélesebb olvasói réteghez juthatott el a hírlap, a hálózaton keresztül a híreket és korabeli eszméket könnyebben terjeszthették. Sándorffy József, Kömlei János és Császár József viszont szerkesztőként már csak később tudtak kapcsolódni a bécsi magyar tudós társasághoz, a társadalmi-történelmi körülmények ekkor már Bécsben is kevesebb egzisztenciális érvényesülési esélyt rejtettek magukban, kapcsolatok, ismeretségi körök terén pedig szintén beszűkültek a lehetőségeik. A hiányos, töredékes biográfiákból is kitűnik, hogy a hírlap és a bécsi társaság kapcsolatrendszerére már nem kínált számottevő karrierlehetőségeket számukra. Talán csak Sándorffy az, aki hármuk közül mint az első orvosi lap szerkesztője és színházi mecénás egy rövid ideig előreléphetett.

A tudós hálózat hibátűrő képessége a szoros együttműködésnek volt köszönhető. A különböző személyek eltérő minőségű és mennyiségű kapcsolatokkal rendelkeztek, azaz a társaság működése egy hatványfüggvény segítségével írható le:

A hatványfüggvények azt a tényt fogalmazzák meg matematikailag, hogy a valódi hálózatokban a pontok többségének csak néhány kapcsolata van, és ez a számtalan kis pont

---

se; céljai követelték, hogy jó lábon legyen velük, de szíve és meggyőződése másfelé vonzották őt. Sokkal jobban érezte magát, ha barátai és írotársai között lehetett. Ismerte és szerette már ekkor Görögöt és Kerekest, kiknek újságlapjai annyi kellemes órát szereztek neki, s annyira lelkesítették; bámulta Bacsányit, [...] igazi barátság kötötte Mészárosához, Kisfaludy Sándorhoz, Kulcsárhoz, majd később Révaihoz, Szabó Dávidhoz és Rajnishoz, s örült minden percnek, melyet körülükben töltött”. TAKÁTS, *i. m.*, 32.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 1. szám

együtt létezik néhány nagy középonttal, olyan pontokkal, amelyekhez szokatlanul sok kapcsolat tartozik. Az a néhány link, amely a kisebb pontokat egymáshoz kapcsolja, nem elég ahhoz, hogy biztosítsa a hálózat teljes összefüggőségét. Ezt a feladatot látják el a viszonylag ritka középontok, amelyek a valódi hálózatokat megóvják a széteséstől.⁷⁰

A hálózatban tehát néhány elemnek nagyon sok kapcsolata van, majd a kapcsolatok számának csökkenésével növekszik az adott kapcsolattal rendelkező elemek száma. A tudós társaság hálózata struktúrájának köszönhetően – az egyre nehezedő körülmények ellenére – megnövelte *alkalmazkodó- és ellenálló-képességét*,⁷¹ így épségét alig befolyásolta a néhány személy ki- és bekapcsolódása a szerkesztői munkába. Kerekes Sámuel haláláig a rendszer stabil maradt, feltehetőleg Márton József és Császár József a későbbiekben is képesek lettek volna pótolni. A legnagyobb csomópont kiesését a hálózatból,⁷² azaz Görög Demeter életstratégiájának változását azonban a hírnap már nem élte túl, ami a társaság tagjainak eltávolodását, elszigeteltebben való tevékenykedésüket eredményezte, mígnem ez a bécsi magyar tudós társaság hálózatának felbomlásához vezetett.

70 Barabási kutatócsoportja kezdte el skálafüggetlen hálózatként említeni a hatványfüggvény-eloszlású hálózatokat, ez az elnevezés pedig elterjedt a legtöbb olyan területen, ahol komplex hálózatok fordulnak elő. *I. m.*, 100–101.

71 „A hálózat ellenálló-képessége azt mutatja meg, hogy a hálózat mennyire marad stabil az elemeinek, illetve a kapcsolatainak a fokozatos eltávolítása esetén. Amíg a hálózat képes megőrizni a törzshálózatát és a perkolációját: az ellenálló-képessége megmarad.” CSERMELY, *i. m.*, 287.

72 „Nyilvánvaló, hogy minél több pontot veszünk ki, annál nagyobb lesz a valószínűsége annak, hogy a pontok jelentős csoportjait elszigeteljük a többi ponttól. Ám a véletlen hálózatok kutatásával töltött évtizedek tanulságai szerint a hálózat összeomlása nem fokozatos folyamat. Néhány pont eltávolítása alig befolyásolja a hálózat épségét. Mégis, ha az eltávolított pontok száma eléri egy kritikus értéket, akkor a rendszer azonnal kicsi részekre esik szét, amelyek közt nincsen kapcsolat. A véletlen hálózatok meghibásodásai fordított fázisátalakulást mutatnak: létezik egy kritikus küszöbérték, amely alatt a rendszer alig szenved kárt. A küszöbérték felett azonban a hálózat egyszerűen szétesik.” BARABÁSI, *i. m.*, 155.